

MIEJSCA PAMIĘCI NA TLE UNESCO 1972 WORLD HERITAGE CONVENTION ORAZ KRYTERIUM VI W WYTYCZNYCH OPERACYJNYCH JEJ STOSOWANIA

Places of memory under UNESCO 1972 World Heritage Convention and criterion VI of the Operational Guidelines of its implementation

*Wojciech Kowalski**

SUMMARY: Author argues that places of memory can be protected under 1972 UNESCO World Heritage Convention as definition of heritage (art. 1) encompasses „historical value” criterion in relation to all elements of this heritage, namely to monuments, groups of buildings and sites. Such thesis is strongly supported by practical application of criterion VI of Operational Guidelines by World Heritage Committee. Almost all monuments and sites inscribed on the World Heritage List under this criterion are to maintain memory of important events, beliefs, ideas etc. Intangible component was therefore a basis of these inscriptions although presence of material component as “a witness” was also important. It is however specially interesting to note that the Auschwitz Birkenau German Nazi Concentration Camp (1940-1945) was inscribed as the only one symbol of Holocaust what was underlined by the condition that no other such monuments would be inscribed in the future. It seems clear that

by this fact the new principle of „symbolic representation” was adopted by Committee. The problem is that such principle has no legal basis, in particular it cannot be found in the 1972 Convention and for this reason decision establishing it is not binding for future inscriptions. Taking into account delicate and sometimes even political nature of inscription of some places of memory it seems reasonable that already existing practice of „serial inscriptions” can be adopted as a solution in cases of similar sites. It should make possible to leave apart the policy of „symbolic representation” as not only legally defective but leading also to situation where several places of memory of universal importance for whole humanity will stay without any legal protection.

KEYWORDS: UNESCO 1972 Convention, Criterion VI of Operational Guidelines, serial inscriptions.

Problematyka pamięci historycznej i będących jej swoistymi nośnikami, tak zwanych, „miejsca pamięci” jest od szeregu lat przedmiotem nie tylko badań naukowych, ale także w coraz szerszym zakresie interesuje szerszą publiczność. We współczesnym świecie pamięć ta postrzegana jest bowiem jako czynnik ważny nie tylko dla utrzymania lub budowy tożsamości większych lub mniejszych grup społecznych, ale także istotny dla jednostek, które, między innymi, dzięki niej się z nimi identyfikują¹. Kwestia ta jest przeto również tematem sympozjów i konferencji², na marginesie których toczy się

* Prof. Wojciech Kowalski, Faculty of Law and Administration of the University of Silesia in Katowice <https://orcid.org/0000-0001-6532-9796>

¹ Problematyka ta ma obszerną literaturę, por., na przykład, A. Nandi: *Memory work*. In.: W. Fałkowski (ed.): *Culture – Memory – Identities. Memory of the world program and diversified perception of the past*. Warszawa 2013, str. 25 et seq., oraz dalsze materiały zamieszczone w tej publikacji.

² Por., między innymi, konferencje “*The place of memory and memory of place*”, 10 December 2016, Monticello House, Bloomsbury, London, konferencja ICOMOS, “*Place of memory – protection, conservation, interpretation*”, 9 marca 2017, Florencja, Włochy, czy kolejna konferencja ICOMOS, “*Miejsca pamięci – definiowanie, interpretacja – ochrona*, która odbędzie się w Warszawie w dniach 4–5 grudnia 2017 r.

dyskusja wokół związanych z nią zagadnień prawnych. Na jednej z nich autor niniejszego artykułu przedstawił stan ochrony prawnej miejsc pamięci na tle wybranych legislacji krajowych oraz krótkie uwagi w odniesieniu do prawa międzynarodowego³. Wnioskiem tego wystąpienia było stwierdzenie, że ani w krajowych porządkach prawnych ani też na poziomie międzynarodowym nie została dotychczas przyjęta definicja takiego miejsca, jak też żadne z tych przepisów nie odnoszą się bezpośrednio do miejsc pamięci jako takich. Nie oznacza to wszak całkowitego pozostawienia ich poza regulacjami prawnymi, gdyż są chronione na zasadach ogólnych ochrony zabytków, a w niektórych porządkach prawnych wprowadzono nadto dodatkowo specjalne przepisy poddające je ochronie albo poprzez określenie ich rodzaju, albo też przez wskazanie konkretnych obiektów. W sposób szczególnie korzystny dla ochrony omawianych miejsc wyróżnia się na tym tle system anglo-amerykański, który w Anglii pozwala chronić pola bitew⁴, a w USA „objects significant in American history”⁵, takie jak, na przykład, salę Forda, w której zastrzelono prezydenta Abrahama Lincolna⁶.

Na płaszczyźnie prawa międzynarodowego miejsca pamięci mogą być objęte ochroną na zasadzie ogólnej, a to dzięki „szerokiej pojemności” definicji przedmiotu regulacji UNESCO World Heritage Convention z 1972 roku⁷. Podobnie jak reżimy krajowe zawiera ona bowiem kryterium „wartości historycznej”, która jest podstawą kwalifikacji tych miejsc jako składników definiowanego dziedzictwa. Co więcej, odnosi się ono do wszystkich wskazanych wprost i opisanych w art. 1 konwencji rodzajów dziedzictwa kulturowego, to jest: zabytków (monuments), zespołów zabudowy (groups of buildings) i miejsc (sites)⁸.

Dla potrzeb praktycznego stosowania konwencji, a przede wszystkim dokonywania wyboru obiektów zasługujących na wpis na Listę Światowego Dziedzictwa definicja ta została uszczegółowiona

³ W. Kowalski: *Place of memory as a legal concept. Current state and possible developments*, konferencja ICOMOS, „Place of memory – protection, conservation, interpretation”, 9 marca 2017, Florencja, Włochy, w druku.

⁴ Podlegają one wpisowi (listing) do specjalnego rejestru Historic England’s Register of Historic Battlefields.

⁵ *The National Historic Preservation Act of October 15, 1966*, 16 U.S.C., str. 470 et seq. Public Law 89–665 (October 15 1966), Sec. 101. (a) (1) (A). Zgodnie natomiast z National Register Criteria for Evaluation mogą to być obiekty, które, między innymi, „are associated with events that have made a significant contribution to the broad patterns of American history, are associated with the lives of a significant persons”, względnie „have yielded or may be likely to yield, information important in history or prehistory”. Por., szerzej, W. Kowalski: *Kwalifikacja wartości zabytku w świetle prawa Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej*. W: B. Szymgin (red): *Klasyfikacja i kategoryzacja w systemie ochrony zabytków*. PKN ICOMOS Warszawa – Lublin 2016, str. 81 et seq.

⁶ *Supra*, str. 82.

⁷ UNESCO 1972 Convention concerning the protection of world cultural and natural heritage. Tekst, por., F. Francioni (ed): *The 1972 World Heritage Convention. A Commentary*. Oxford 2008, str. 411 et seq.

⁸ Art. 1. *For the purpose of this Convention, the following shall be considered as “cultural heritage”*: monuments: architectural works, works of monumental sculpture and painting, elements of structures of an archeological nature, inscriptions, cave dwellings and combinations of features, which are of outstanding universal value from the point of view of history, art and science; groups of buildings: groups of separate or connected buildings which, because of their architecture, their homogeneity or their place in the landscape, are of outstanding universal value from the point of view of history, art and science; sites: works of man or the combined works of nature and man, and areas including archaeological sites which are of outstanding universal value from the historical, ethnological or anthropological point of view.

w Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention⁹. Sprecyzowano w nich 10 selection criterias, z których 6 odnosi się do dziedzictwa kulturowego. Bliższa analiza tych kryteriów pozwala stwierdzić, że miejsca pamięci mieszczą się ewentualnie jedynie w criterion VI, albowiem wymienione są w nim, między innymi, obiekty „directly or tangibly associated with events (...) of outstanding universal significance”¹⁰. Jak wynika z aktualnego stanu wpisów na Listę Dziedzictwa Światowego (World Heritage List)¹¹ wspomniane kryterium jest podstawą wpisu na listę 11 pozycji, obejmujących bardzo różnorodne obiekty z różnych stron świata.

Dla zbadania funkcjonowania kryterium VI jako podstawy wpisu miejsc pamięci na listę niezbędne jest bliższe przyjrzenie się tym wpisom, co pozwoli w dalszej części artykułu na wyciągnięcie z tej analizy wniosków i rozważenie ewentualnych postulatów de lege ferenda. Ponieważ zaś, jak wspomniano na wstępie, miejsca te nie są prawnie zdefiniowane analizę tę poprzedzić trzeba krótką ich charakterystyką, co pozwoli odróżnić je od innych rodzajów obiektów wpisanych na listę.

Przywołując słowa klasyka badań w tej dziedzinie można najkrócej wyjaśnić, że „A lieu de mémoire is any significant entity, whether material or non-material in nature, which by dint of human will or the work of time has become a symbolic element of the memorial heritage of any community”¹². Przekładając natomiast tę tezę na język sformułowań prawniczych należałoby przede wszystkim zwrócić uwagę na jednoczesne występowanie tu dwóch niezbędnych i uzupełniających się elementów, niematerialnego i materialnego, przy czym ten pierwszy odgrywa rolę decydującą, a drugi jest mu całkowicie podporządkowany i pełni jedynie funkcję nośnika w sensie czysto technicznym. Innymi słowy rzecz ujmując, istotą omawianego pojęcia jest pamięć o ważnym momencie lub okresie historii, która jako element niematerialny jest „ucieleśniona” („uprzedmiotowiona”) w konkretnym i fizycznie wyodrębnionym corpus mechanicum. Ów moment lub okres historii musi być w takim stopniu ważny dla danej grupy społecznej, albo nawet całej ludzkości, że jest nie tylko wart jej pamięci, ale uznany za wręcz konieczny do zapamiętania. To zaś, w perspektywie prawa ochrony dziedzictwa, decyduje o uznaniu związanego z nim materialnego nośnika, „miejsca pamięci”, za zabytek, który stosownie do swego znaczenia podlega wpisowi do odpowiedniego rejestru lub nawet na Listę Dziedzictwa Światowego.

Przechodząc do analizy przypadków zastosowania kryterium VI jako podstawy wpisu na tę listę łatwo zauważyć, że wprawdzie wszystkie 11 opartych na nim wpisów poświęcone są „upamiętnieniu”, ale zachodzą pomiędzy nimi bardzo daleko idące różnice. Na ich tle szczególnie wyjątkowe w skali całej ludzkości są 3 miejsca mające charakter przypomnień i jednocześnie ostrzeżeń przed najważniejszymi zagrożeniami w skali uniwersalnej. Hiroshima Peace Memorial (Japan) ostrzega przed

⁹ *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. WHC.16/01, 26 October 2016, dalej jako: „Wytyczne Operacyjne”.

¹⁰ *Criteria for the assessment of Outstanding Universal Value*, II D; directly or tangibly associated with events or living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works of outstanding universal significance directly or tangibly associated with events or living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works of outstanding universal significance.

¹¹ *UNESCO World Heritage Centre – World Heritage List*, <http://whc.unesco.org/en/list>, odczyt 4 lipca 2017 r., dalej jako: Lista Dziedzictwa Światowego.

¹² P. Nora: *From lieux de mémoire to realms of memory*. In: *Nora and Kritzman 1996: XV–XXIV*. Por., szerzej, między innymi, W. Kowalski: *Place of memory...*, w druku.

skutkami najbardziej destruktywnej broni kiedykolwiek stworzonej na świecie¹³, Auschwitz Birkenau, German Nazi Concentration and Extremation Camp (Poland) przed okrucieństwem doświadczonym w XX wieku¹⁴, a Island of Gorée (Senegal) przypomina niewolnictwo jako skrajną formę wyzysku człowieka przez człowieka¹⁵. W ich kontekście niewątpliwie inną wymowę mają przypomnienia w postaci zrekonstruowanego Old Bridge Area of the City of Mostar (Bosnia and Hercegowina), stanowiących odwołanie do pojednania i współpracy po wojnach bałkańskich¹⁶ oraz odbudowanego Rila Monastery (Bułgaria), jako przykładu zachowania tożsamości słowiańskiej w czasach obcej okupacji¹⁷. Jeszcze inne znaczenie mają natomiast, świadectwa, na przykład, pierwszego osadnictwa Wikingów w Ameryce Północnej¹⁸ (L'Anse aux Meadows National Historic Site, Canada), długiej, 6000 letniej tradycji zwyczajów tamtejszych First Nations¹⁹ (Head-Smashed-In Buffalo Jump, Kanada), poszukiwań i odkryć geograficznych²⁰ (Forts and Castles, Volta, Greater Accra, Central and Western Regions, Ghana), powstawania globalnego systemu ekonomicznego i migracji²¹ (Aapravasi Ghat, Mauritius), czy miejsca podpisania Deklaracji Niepodległości i Konstytucji USA, które stały się pierwowzorem dokumentów opartych na podstawowych wartościach demokratycznych o powszechnym znaczeniu, daleko wykraczającym poza kraj ich uchwalenia²² (Independence Hall, USA).

Pewne zaskoczenie na tle omówionych zabytków stanowić może natomiast ostatni, jedenasty wpis oparty na kryterium VI, a mianowicie La Fortaleza and San Juan National Historic Site in Puerto Rico (USA), który reprezentuje przykład systemu fortyfikacji typu europejskiego, przeniesiony na kontynent amerykański²³. Jako taki nie jest on typowym miejscem pamięci, gdyż zgodnie z etymologią słowa „monument – pomnik”²⁴ ma, co prawda, „przypominać” określony typ dawnych budowli, ale chodzi tu przede wszystkim o świadectwo dokumentujące konkretne osiągnięcia techniczne

¹³ “(...) is it a stark and powerful symbol of the most destructive force ever created by humankind (...) fragment oficjalnego uzasadnienia wpisu na World Heritage List, UNESCO World Heritage Centre – World Heritage List, <http://whc.unesco.org/en/list>, odczyt 4 lipca 2017 r.

¹⁴ “(...) the symbol of humanity's cruelty to is fellow human beings in the XX century”, źródło j.w.

¹⁵ “(...) a reminder of human exploitation (...)”, źródło j.w.

¹⁶ “(...) a symbol of reconciliation , international cooperation and the coexistence of diverse cultural, ethnic and religious communities”, źródło, j.w.

¹⁷ “(...) the monument symbolizes the awareness of a Slavic cultural identity following centuries of occupation.”, źródło j.w.

¹⁸ “(...) evidence of the first European presence in North America.”, źródło, j.w.

¹⁹ „(...) evidence of a custom practised by aboriginal people of the North America plains for nearly 6,000 years.”, źródło, j.w.

²⁰ “The remains of fortified trading-posts (... , które) were links in the trade routes established by the Portuguese in many areas of the world during era of great maritime explorations.”, źródło, j.w.

²¹ “The buildings of Aapravasi Ghat are among the earliest manifestations of what was to become a global economic system and one of the greatest migrations in history.”, źródło, j.w.

²² “The universe principles of freedom and democracy set forth in these documents are of fundamental importance to American history and have also had a profound impact on law-makers around the world.”, źródło, j.w.

²³ “(...) a fine display of European military architecture adapted to harbour sites on the American continent.”, źródło, j.w.

²⁴ Por., G. Baldwin Brown: *The care of ancient monuments*. Cambridge 1905, str. 18, w polskiej literaturze por., K. Kowalski: *O istocie dziedzictwa europejskiego – rozważania*. MCK, Kraków 2013, str. 40.

architektury obronnej. Jest to zatem „klasyczny” zabytek, który zależnie od szczegółowych okoliczności, mógłby być zapewne wpisany na listę na podstawie kryterium II, IV lub V.

Mając na uwadze temat artykułu należy przede wszystkim podkreślić, iż poza ostatnim z omówionych wpisów wszystkie pozostałe mieszczą się w zarysowanej wyżej koncepcji miejsc pamięci. Ich głównym celem jest bowiem upamiętnienie ważnych zdarzeń, idei, wierzeń itp., wymienionych w definicji kryterium VI, a zatem element ten, określanany jako komponent niematerialny pełni tutaj główną rolę i jest podstawą dokonania tych wpisów na Listę Dziedzictwa Światowego. Niezależnie jednak od ich różnorodności, a co za tym idzie także znaczenia, zasadniczo wszystkie te obiekty charakteryzuje pewna dalsza cecha wspólna, a mianowicie obecność „mocnego” elementu materialnego, stanowiącego swoisty, namacany „dowód” zaistnienia w przeszłości owych zdarzeń itp., które mają być upamiętnione. W uzasadnieniu kolejnych wpisów element ten jest każdorazowo wyraźnie wskazany, na przykład, Old Bridge Area of the Old City of Mostar jako „an outstanding example of a multicultural urban settlement”, Rila Monastery jako „a characteristic example of the Bulgarian Renaissance”, „remains of an 11th century Viking settlement (...) similar to those found in Norse Greenland and Iceland”²⁵, „the remains of fortified trading-posts, erected between 1482 and 1786, can still be seen along the coast of Ghana between Keta and Beyin”²⁶, czy „(...) its architecture is characterized by the contrast between the grim slave-quarters and the elegant houses of the slaves traders”²⁷.

Jaki wniosek wynika z tej analizy w kontekście istoty pojęcia miejsce pamięci, szczególnie w świetle podkreślanej w uzasadnieniu wpisów obecności ważnego komponentu materialnego?

Otóż wypada przypomnieć, że wprawdzie miejsce to jest kombinacją elementu niematerialnego i materialnego, ale podstawowe znaczenie odgrywa w niej czynnik niematerialny, ważny dla grupy społecznej moment lub okres historii. Jest on wprawdzie ściśle związany z elementem materialnym, lecz element ten nie odgrywa jakiegokolwiek własnej roli będąc jedynie nośnikiem elementu niematerialnego. Dla wypełnienia tej funkcji jego postać, kształt, jakość itp., nie mają zatem żadnego znaczenia²⁸, w gruncie rzeczy chodzi tylko o „umiejscowienie” pamięci o konkretnym fakcie, zdarzeniu lub okresie historii. Takie rozumienie omawianego pojęcia doskonale podkreśla jego nazwa, chodzi właśnie o samo „miejsce na ziemi”, z którym wiąże się pamięć czegoś, co się na nim ważnego kiedyś wydarzyło. Dla jej zachowania i pielęgnowania nie jest potrzebny mniej lub bardziej wyraźny „świadek” owej historii, może być ono całkowicie „puste”, liczy się tylko to, iż dany fakt miał właśnie tutaj swe miejsce. Innymi słowy, miejsce pamięci ma przypominać o czymś, czego jako byłego wydarzenia nie widać, podczas gdy dla zabytków istotne jest to, co jest widoczne, co zostało, czy jest kompletne, jak jest zachowane itp.

Patrząc z takiej perspektywy na 10 pierwszych omówionych wyżej z 11 zabytków wpisanych na Listę Dziedzictwa Światowego na podstawie kryterium VI trzeba zauważyć, iż wszystkie te wpisy zostały dokonane nie tylko w wyniku spełniania funkcji upamiętniającej, ale także dzięki istnieniu wyraźnego i znaczącego komponentu struktury zabytkowej, który, jak już wyjaśniono, sam w sobie nie jest

²⁵ L'Anse aux Meadows National Historic Site, Kanada.

²⁶ Forts and Castles, Volta, Greater Accra, Central and Western Regions, Ghana.

²⁷ Island of Gorée, Senegal.

²⁸ B. Szmygin: *Określanie wyjątkowej uniwersalnej wartości dóbr światowego dziedzictwa – krytyczna analiza*. W: B. Szmygin (Red.): *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa*. Warszawa 2011, str. 31.

z definicji ważny dla istoty miejsca pamięci. Powstaje w tej sytuacji kluczowe dla niniejszych rozważań pytanie, czy gdyby ten element w ogóle nie istniał, samo miejsce niosące pamięć o fakcie historycznym o powszechnym i wyjątkowym znaczeniu byłoby na tę listę wpisane?

Wydaje się, że gdyby odpowiedź na to pytanie miała być oparta wyłącznie na oglądzie pokazanych wyżej 10 wpisów to bez ryzyka popełnienia wielkiego błędu można relatywnie łatwo uzasadnić negatywną odpowiedź na to pytanie. Jak wspomniano, między tymi, zabytkami zachodzą daleko idące różnice, ale w każdym wypadku występuje wyraźny element materialny, nawet jeżeli nie przedstawia on większej wartości, na przykład, architektonicznej. Aspekt ten podkreślony został w przypadku analizy propozycji wpisania na listę obozu koncentracyjnego w Auschwitz. Jak stwierdził M. Parent, wiceprzewodniczący Komitetu Dziedzictwa Światowego, (...) „aczkolwiek baraki tworzące obóz nie mają znaczenia architektonicznego, to jednak tworzą one zespół zgodny z ponurą funkcją, którą wypełniały”²⁹. Podobnie zaopiniował pozytywnie wpisanie na nią miejsca podpisania Deklaracji Niepodległości i Konstytucji USA (Independence Hall, USA) wskazując jednoznacznie, iż jest ona uzasadniona zarówno przez wartości architektoniczne obiektu jak i jego „outstanding historical value”, „a wystąpienie tylko jednego z tych aspektów nie byłoby wystarczające do zakwalifikowania zabytku na listę zgodnie z wymogami konwencji”³⁰.

Zdecydowanie odmienna odpowiedź na to pytanie nasuwa się jednak po dokładnej analizie definicji art. 1 Konwencji. Otóż w zawartej w tym artykule definicji miejsca wynika, że są to nie tylko łączne dzieła człowieka i natury, ale również obszary (areas), w tym również miejsca archeologiczne³¹. Takie sformułowanie, wskazujące bezpośrednio obszary, które to pojęcie obejmuje dopiero „także” miejsca specjalne, to jest archeologiczne, nie powinno pozostawać wątpliwości, iż konwencyjna definicja dziedzictwa kulturowego zalicza do niego także same miejsca jako takie, jeżeli posiadają wyjątkową, uniwersalną wartość historyczną, etnologiczną lub antropologiczną. W szczególności zaś chodzi tu o wyodrębnione części powierzchni ziemi, które mogą być w ogóle niezabudowane lub w inny sposób ukształtowane przez człowieka, a których znaczenie wynika tylko ze związku z historią, etnologią lub antropologią. Taka w pełni uprawniona interpretacja art. 1 konwencji prowadzi wprost do wniosku, że zawarta w nim definicja obejmuje miejsca pamięci w ich omówionym już wcześniej, „klasycznym” znaczeniu. Pozwala także odpowiedzieć twierdząco na zadane wyżej pytanie. Tak, gdyby materialny komponent substancji zabytkowej w ogóle nie istniał, samo miejsce niosące pamięć o fakcie historycznym, powszechnym uniwersalnym znaczeniu może być wpisane na Listę Dziedzictwa Światowego.

Konkluzja ta rodzi oczywiście dalsze naturalne pytanie, dlaczego takie wpisy nie są w praktyce dokonywane, skoro z jednej strony, jak już wspomniano, rola znaczenia miejsc pamięci stale wzrasta, z drugiej zaś sformułowanie art. 1 konwencji jest całkowicie jasne i daje do tego pełną podstawę

²⁹ „(...), although the huts which make it up are of no architectural interest (in contrast to Gorée), they do nevertheless form an ensemble which owe its coherence to the sinister function they fulfilled”. UNESCO doc: CC-79/CONF.003/11, Paris, 11 October 1979, str. 21, raport M. Parenta.

³⁰ “It is, however, worth noting that its listing is justified by its nature as an “architectural work”, and by its „outstanding historical value”; one alone of these qualifications would not have been enough for this property to be included in the classification, as laid down by the Convention”. UNESCO doc: CC-79/CONF.003/11, Paris, 11 October 1979, Annex, Raport M. Parenta, str. 8.

³¹ “sites: works of man or the combined works of nature and man, and areas including archaeological sites which are of outstanding universal value from the historical, ethnological or anthropological point of view”. (art. 1 Konwencji).

normatywną?

Już na wstępie można powiedzieć, że od samego początku stosowania Konwencji istniała świadomość jednoznacznej treści omówionego wyżej art. 1, ale szybko pojawiła się tendencja do szukania argumentów przeciwko takim wpisom. Wątpliwości co do ich skutków oraz wspomniane argumenty ujawniły się już wyraźnie, na przykład, w trakcie obrad trzeciej sesji Komitetu Dziedzictwa Światowego w 1979 roku. Z jednej strony cytowany już M. Parent podkreślał konieczność jednoczesnego istnienia dwóch elementów zabytku, to znaczy, zarówno wartości architektonicznych obiektu jak i jego „outstanding historical value” przy dyskusji nad wpisem Independence Hall, USA, gdyż, jak wspomniano, „wystąpienie tylko jednego z tych aspektów nie byłoby wystarczające do zakwalifikowania zabytku na listę zgodnie z wymogami konwencji”. Z drugiej zaś ten sam ekspert po bliższej analizie tekstu tej konwencji uznał za co do zasady możliwe zakwalifikowanie do wpisu na listę również sławnych pól bitewnych, które są „pustymi przestrzeniami”, chociaż opatrzył to zastrzeżeniem konieczności jak najściślejszego stosowania kryteriów własnych Komitetu. Jako argument powołał sformułowanie art. 1 konwencji w odniesieniu do definicji miejsc, która poprzez użycie słów „areas including archaeological sites” nie ogranicza pojęcia tych „areas” tylko do terenów zawierających warstwy archeologiczne, ale także obejmuje inne, nie posiadające wyróżniających się elementów architektonicznych³².

Zastanawiając się nad przyczynami wyraźnego preferowania czynnika materialnego i swoistej niemożności „oderwania się” od niego można przypuszczać, że wynika to z oparcia Konwencji na europejskiej tradycji rozumienia zabytku, które koncentruje się przede wszystkim właśnie na tej warstwie³³. Stąd też przyjęta w niej koncepcja dziedzictwa kulturowego kładzie główny nacisk na jego substrat materialny, czy inaczej mówiąc na substancję zabytkową” (physical fabric³⁴). Stąd już prosta droga do konstrukcji cytowanej już wyżej definicji dziedzictwa kulturowego art. 1, w której we wszystkich przypadkach trzech rodzajów dziedzictwa kulturowego, wymienionych we wskazanym przepisie, pierwszoplanowym składnikiem tego dziedzictwa jest zawsze komponent materialny, będący dziełem człowieka. Dla dwóch pierwszych pozycji jest to oczywiste, gdyż wymienione są w nich wprost zabytki i zespoły budowli z podaniem ich przykładów, na przykład, dla pierwszych; dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby itd., dla drugich; budowle oddzielne lub łączne itd. Wyjątek dopuszczony został dopiero przy opisie miejsc (sites), którymi mogą być dzieła człowieka lub wspólne dzieła natury i człowieka oraz „obszary” (areas), w tym także strefy lub stanowiska archeologiczne.

Takie podejście potwierdzają, między innymi, niektóre kryteria warunkujące dokonanie wpisu na Listę Dziedzictwa Światowego, na przykład, „autentyzm” i „integralność” danego zabytku. W Wytocznych Operacyjnych wyraźnie wskazano, że będzie on uznany za autentyczny, jeżeli stanowi prawdziwe i wiarygodne „źródło informacji” (information source) o swoich wartościach kulturowych (para 81), które wyraża za pośrednictwem, między innymi, swojej formy, techniki i materiałów, z których został wykonany (para 82)³⁵. Kryterium integralności jest zaś miernikiem kompletności (wholeness) oraz stanu zachowania (intactness) zabytku i jego atrybutów, a zatem ustalając jego

³² UNESCO doc: CC-79/CONF.003/11, Paris, 11 October 1979, Annex, Raport M. Parenta, str. 8.

³³ Jeżeli chodzi o historyczne antecedencje por., G. Baldwin Brown, op cit., str. 16 et seq. Inne podejście cechuje kraje dalekowschodnie, gdzie liczy się przede wszystkim forma zabytku.

³⁴ F. Francioni (ed): *The 1972 World...*, str. 48.

³⁵ Para 82: “(...) if their cultural values (...) are truthfully and credibly expressed through a variety of attributes including: – form and design; – material and substance; (...).

spełnienie bada się, czy zabytek posiada wszystkie elementy, niezbędne do wyrażenia jego wyjątkowej, powszechnej wartości, a nadto, w jakim stopniu uległ szkodliwym skutkom rozwoju lub zaniedbania (para 88)³⁶.

Mając na uwadze wykazaną koncentrację tradycji i Konwencji jako jej „produktu” na czynniku „substancji zabytkowej” trudno się zasadniczo dziwić trudnościom w odejściu od przyjętego „od zawsze” trybu rozumienia pojęcia zabytku i zaakceptowaniu koncepcji „miejsca pamięci” pozbawionego tego czynnika, które może wobec tego być, mówiąc kolokwialnie, nawet zupełnie „puste”.

Powracając do cytowanego raportu M. Parenta z 1979 roku należy podkreślić, że już wówczas przyjęto zasady ograniczania wpisów miejsc pamięci na Listę Dziedzictwa Światowego, które, jak pokazuje lektura dalszych dokumentów, nie utraciły swej aktualności. Wyjaśnione są one w analizie propozycji wpisu na listę obozu koncentracyjnego w Auschwitz, a następnie powtórzone w konkluzjach raportu. Otóż aprobując wpis tego obozu Autor podkreślił, że dokonuje się go w wyniku szerszej interpretacji terminu „site”, co z jednej strony otwiera drogę do wpisów także znanych pól bitewnych i innych miejsc pozbawionych walorów architektonicznych, ale jednocześnie Auschwitz winien być wpisany jako miejsce symboliczne dla wszystkich ofiar i jako takie pozostać jedynym wpisem tego rodzaju³⁷. Druga zalecona zasada to konieczność „ekstremalnej selektywności” przy wyborze miejsc takich jak „sławne bitwy”, gdzie nie ma elementu architektonicznego. Autor raportu zwrócił wreszcie uwagę na potrzebę rozważania, czy nadają się do wpisu niektóre miejsca pozbawione znaczenia architektonicznego, które były sceną pozytywnych zdarzeń historycznych, wielkich odkryć naukowych bądź legendarnych lub niezwykłych zdarzeń³⁸.

Zasady te zostały podsumowane zbiorczo w konkluzji raportu, gdzie Autor omawia politykę wpisywania zabytków na listę. Zauważa on dopuszczalność szerokiej interpretacji pojęcia sites, która nie wyklucza „areas” pozbawionych architektury³⁹, ale jak podkreśla, winna być ona stosowana

³⁶ Para 88: *Integrity is a measure of the wholeness and intactness of (...) cultural heritage and its attributes. Examining of the conditions of the integrity, therefore requires assessing the extend to which the property: a) includes all elements necessary to express its outstanding universal value ; (...) ; c) suffers from adverse effects of development and/or neglect.*”

³⁷ *“(i) on the broader reading of the term “site” areas ... which are of outstanding universal value from the historical...point of view), Auschwitz should undeniably be placed on the List. (...) (iii) Nevertheless, and in order to preserve its symbolic status as monument to all the victims, Auschwitz should, it seems, remain in isolation. In other words, we recommend that it should stand alone among cultural properties as bearing witness to the depth of horror and of suffering, and the height of heroism, and that all other sites of the same nature be symbolized through it.”* UNESCO doc: CC-79/CONF.003/11, Paris, 11 October 1979, Annex, Raport M. Parenta, str. 21. Por., także treść wpisu: Auschwitz Birkenau. German Nazi Concentration Camp (1940–1945), <http://auschwitz.org/n/museum/unesco/>

³⁸ *“In any case we would favour an extremely selective approach toward places like “famous battlefields”, where there are no architectural features of not within area in question. We must also consider the suitability of certain “places” without architectural merit, which were the scene of a positive historical event, such as a great scientific discovery, or a legendary or fabulous event”,* j.w., str. 22.

³⁹ *“So far as “sites” are concerned, one is inclined to adopt the widest interpretation, which does not exclude “areas” devoid of architecture which are of outstanding interest from the historical, artistic or scientific points of view”,* j.w. str. 23.

restryktywnie w praktyce⁴⁰. Podkreślając podstawową zasadę zależności doniosłości historycznej zabytków, grup zabudowy i miejsc od posiadania przez nie elementu materialnego o oczywistej jakości (tangible features of self-evident quality), wskazuje jednocześnie, że w przypadku miejsc reprezentujących pozytywne i negatywne strony historii ludzkości będą one mogły być wpisywane na zasadzie wyjątkowych symboli, każdy jako przykład innych miejsc przypominających podobne wydarzenia⁴¹. Na tej zasadzie, konkluduje M. Parent, „Auschwitz znajdzie się na liście, ale nie będzie precedensem całej serii podobnych miejsc, podczas gdy zabytki i miasta historyczne w sposób nieunikniony stworzą całe „rodziny”. Na listę nie powinno wpisywać się także całych serii sławnych pól bitewnych czy miejsc urodzenia itp., sławnych osób”⁴².

Nieodparte przywiązanie do znaczenia substancji zabytkowej dla wpisów na Listę Dziedzictwa Światowego ujawnia konkluzja tej części wywodów Autora raportu, gdzie pisze o tym, że dopiero po osiągnięciu przez listę odpowiedniego wyczerpania i reprezentatywności „konkretnych” zabytków możliwe będzie ponowne przemyślenie tej zasady. Niezależnie od wszystkiego będzie to, jak ujawnia, bardziej kwestia celowości niż interpretacji litery konwencji⁴³.

Opisane zasady nie uległy zasadniczej zmianie w trakcie kolejnych dyskusji na temat kryterium VI. W analizie ewolucji jego sformułowania i stosowania dokonanej na posiedzeniu Komitetu Dziedzictwa Światowego w Helsinkach w 2001 roku podkreślono wyrażoną już w 1979 roku obawę o zbyt dużą liczbę wniosków o wpis na podstawie tego kryterium, obniżającą w efekcie znaczenie Listy Dziedzictwa Światowego. Przypomniano także potencjalne polityczne trudności, jakie mogą wyniknąć, na przykład, z motywacji nacjonalistycznej wniosków dotyczących wydarzeń historycznych lub znanych osób, co będzie sprzeczne z celami Konwencji⁴⁴. Spowodowało to zmianę kryterium VI poprzez wykreślenie w 1994 roku miejsc związanych z osobistościami. Wcześniej było to formalnie dopuszczalne, gdyż kryterium to wymagało, aby miejsce było „mocno powiązane z ideami lub wierzeniami, z wydarzeniami bądź z osobami o wyjątkowej historycznej wadze lub znaczeniu”⁴⁵. Omawiając dotychczasową praktykę uznano, między innymi, że Auschwitz jest miejscem unikalnym (unique), co stanowi podstawę ograniczenia innych podobnych miejsc na listę, a także zwrócono uwagę na opozycję niektórych państw wobec wpisu na listę Hiroshima Peace Memorial (Genbaku Dome) w 1996 roku. W części końcowej

⁴⁰ „This argument may lead us to a rather broad classification: we should be all the more restrictive in limiting its applicability”, j.w., str. 23.

⁴¹ „(...) sites representing the positive and negative sides of human history will only be visited with real force if we make the most remarkable into unique symbols, each one standing for the whole series of similar events”, j.w. str. 24.

⁴² “On this principle, Auschwitz would be placed on the List, but would not be a precedent for a whole series of similar sites, whereas monuments or historic towns will inevitably form whole “families”. We should also be reluctant to include whole series of famous battlefields or birth places, etc., of great men”, j.w., str. 24.

⁴³ “In our opinion, only when the List has achieved a degree of consistency, and can claim to be representative of “concrete” cultural property, will it be possible to reconsider this principle, which is, after all, more a matter of expediency than of statutory interpretation of the Convention”, j.w., str. 24.

⁴⁴ “Particular attention should be given to cases which fall under criterion (vi) so that the net result would not be a reduction in the value of the List, due to the large potential number of nominations as well as to political difficulties. Nominations concerning, in particular, historical events or famous people could be strongly influenced by nationalism or other particularisms in contradiction with the objectives of the World Heritage Convention”. WHC-01/CONF.208/INF.13, Paris, 3 December 2001, pkt 10, str. 2.

⁴⁵ K. Piotrowska: *Uzasadnienie wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa w przeszłości i obecnie*. W: B. Szmygin (Red.): *Wyjątkowa uniwersalna...*, str. 15. Analiza j.w. str. 3.

analizy wskazano, że rezultatem tych okoliczności było dalsze ograniczenie stosowania kryterium VI, w szczególności przez wprowadzenie zasady stosowania go tylko łącznie z innym kryterium. Jak podkreślono, pociągnęło to za sobą niemożliwość dokonania wpisu na Listę Dziedzictwa Światowego jedynie na podstawie związku, między innymi, z wydarzeniami historycznymi⁴⁶.

Jak nie trudno zauważyć, postanowienie to wzmocniło rolę „czynnika materialnego” i zamknęło drogę do wpisywania na listę miejsc pamięci, w którym odgrywa on małą rolę. W trakcie posiedzenia Komitetu w 2001 roku zdawano sobie z tego sprawę, co, między innymi, uwidoczniło się w spostrzeżeniach odnotowanych w protokole. Stwierdzono na przykład, że zasada stosowania kryterium VI jedynie z innym kryterium powoduje wyraźną przewagę dziedzictwa materialnego i ogranicza uznawanie znaczenia wartości niematerialnych, co zmusza do zapytania, w jaki sposób dokonywane będą wpisy miejsc pamięci w przyszłości⁴⁷. Uwagi te poszerzono na posiedzeniu Biura Komitetu w Paryżu w 2001 roku o spostrzeżenie praktyczne, między innymi, co do braku spójności (consistency) stosowania tego kryterium w wyniku odmiennej percepcji jego roli i stosowania⁴⁸.

Kwestia omawianego kryterium była też przedmiotem obrad specjalnego posiedzenia ekspertów UNESCO w Warszawie w 2012 roku. Podkreślono na nim, między innymi, że do związków kulturowych z danym miejscem należy zaliczyć także pamięć i spójność⁴⁹, a nadto, że idee oraz zdarzenia itp., powinny cechować się wyjątkową uniwersalną wartością i winny być związane bezpośrednio z miejscem, które będzie miało podstawowe znaczenie dla zrozumienia tego związku i będzie nominowane do wpisu (punkt 13, str. 170)⁵⁰. Trzeba jednocześnie zauważyć, że ważna dla ochrony miejsc pamięci wskazówka o pamięci spójności spójności znalazła się jedynie w protokole i nie ma swego odzwierciedlenia w przyjętych rekomendacjach. Podkreślono w nich jedynie konieczność dalszego rozwijania zaleceń co do oceny wyjątkowego, uniwersalnego znaczenia ogólnie pojętych idei i zdarzeń oraz ich bezpośredniego związku z miejscem nominowanym do wpisu na podstawie kryterium VI, jak również potrzebę opracowania definicji i warunków pojęć autentyczności oraz integralności w jego kontekście⁵¹.

Zreferowane dokumenty pokazują ogromne trudności w stosowaniu kryterium VI nie tylko w praktyce, ale także już na poziomie jego rozumienia i interpretacji. Ujawniają jednoznaczność

⁴⁶ “This restriction in the application of criterion (vi) makes the inscription of the property solely on the basis of the association with events or living traditions, with ideas (...) impossible”. WHC-01/CONF.208/INF.13, Paris, 3 December 2001, pkt 10, str. 3.

⁴⁷ “If the application of cultural criterion (vi) is restricted to being used only in conjunction with other cultural or natural criteria, it is not apparent how other outstanding “places of memory” will be inscribed on the World Heritage List in the future.” WHC-01/CONF.208/INF.13, Paris, 3 December 2001, str. 10.

⁴⁸ “... lack of consistency of application due to different perceptions of its role and application...”, WHC-01/CONF.208/INF.13, Paris, 3 December 2001, Annex VI, str. 27.

⁴⁹ “...cultural associations that have been recognized include, among others, memory and conscience, ...”. International World Heritage. Expert meeting on Criterion VI, 28–30 March – 2012 Warsaw, Poland, str. 170, pkt 12.

⁵⁰ “The meeting considered that it was essential for the use of criterion (vi) to demonstrate both that the idea, event etc., was of outstanding universal significance and that it was directly or tangibly linked to the site being nominated...”, j.w., str. 170, punkt 13.

⁵¹ “C. Recommendations (...). 30 (...). Guidance should cover: (...) b) Assessment of the outstanding universal significance of the ideas/events etc., for criterion (vi); c) Assessing whether the links between the ideas/events etc., of outstanding universal significance and the nominated site are direct or tangible for criterion (vi); d) Definition of conditions of authenticity and integrity for such associations, especially for criterion (vi);...” j. w., str. 173. Warsaw 2012

tendencję do niezwykle restryktywnego stosowania konwencyjnego pojęcia sites, skrajnie ograniczającego uznanie za takie „klasycznych” miejsc pamięci, w szczególności tych, które nie posiadają znaczącego komponentu materialnego. Szczególnie daleko idącym ograniczeniem jest wprowadzenie zasady „symbolicznej reprezentacji” danego miejsca, którego wpis na Listę Dziedzictwa Światowego ma zastąpić wpisanie wszystkich innych miejsc tego samego rodzaju. Powołując takie uzasadnienie wpisano na listę obóz koncentracyjny Auschwitz jako jedyną reprezentację miejsc zagłady i terroru.

Nie wchodząc w tym miejscu w kwestie merytoryczne dotyczące ograniczenia wpisów takich miejsc pamięci wolno podnieść wątpliwości, czy wprowadzenie owej zasady „symbolicznej reprezentacji” jako takiej ma wystarczające uzasadnienie prawne. Otóż niewątpliwie zgodnie z art. 11 ust. 5 Konwencji, Komitet Dziedzictwa Światowego ma pełne prawo do ustalania kryteriów, na podstawie których dokonuje wpisów na Listę Dziedzictwa Światowego⁵². O ile jednak można się zgodzić z wspomnianymi wyżej zabiegami o takie formułowanie i interpretowanie kryteriów, aby uchronić listę przed nadmiernym upolitycznieniem, czy utratą rzeczywistego znaczenia, o tyle wydaje się, że wprowadzenie zasady „symbolicznej reprezentacji” nie da się pogodzić z art. 1 Konwencji. Jak już wyjaśniono wyżej, przepis ten daje jednoznaczną podstawę do dokonywania wpisów miejsc pamięci na listę i nie przewiduje jakichkolwiek ograniczeń bądź wyjątków. Wykluczenie zatem a priori możliwości wpisu całej kategorii miejsc pamięci jest krokiem zbyt daleko idącym i naruszającym ten przepis. Jest on przecież normą konwencyjną i ma charakter podstawowy dla całej konstrukcji ochrony światowego dziedzictwa kulturowego. Czym innym jest wszak uprawniona interpretacja takich norm, w tym poprzez ustanowienie kryteriów ich stosowania, a czym innym ograniczenie przedmiotowe możliwości dokonywania wpisów sites. Takie jest de facto równoznaczne ze zmianą art. 1 Konwencji w odniesieniu do tych miejsc, a zatem nie może być rozumiane inaczej niż działanie *contra legem*. Co warto jednocześnie dodać, to fakt, iż od samego praktycznie początku istniała świadomość wątpliwej podstawy takiego ograniczenia, wyrażona chociażby w cytowanym już sformułowaniu M. Parenta o możliwości ponownego przemyślenia tej zasady w przyszłości, co będzie, jak Autor ten podkreślił w sposób znamieny, „kwestią ewentualnej zmiany celów, a nie interpretacji Konwencji”. Być może właśnie z braku umocowania konwencyjnego zasada ta została wprowadzona „w życie” nie poprzez wprowadzenie jej do formuły kryterium VI, ale jedynie w decyzji o wpisie Auschwitz na listę. Warto zauważyć, że wprowadzone w tym kryterium ograniczenie stosowania go łącznie z innymi kryteriami, które może także być uznane za prawnie wątpliwe, ma formę niezwykle delikatną, określone zostało bowiem jedynie jako pożądanе, a nadto jako tylko „przekonanie” Komitetu⁵³, a nie jego decyzja, jak w przypadku stanowczego wyłączenia możliwości dokonywania wpisów miejsc podobnych do Auschwitz⁵⁴. Doprawdy trudno wytłumaczyć, na jakiej podstawie, wobec jasnego sformułowania art. 1 konwencji i kryterium VI, omawiana zasada wprowadzona w decyzji o konkretnym wpisie może być uznawana za wiążącą dla następnych wpisów.

Niezależnie od kwestii ściśle normatywnych warto pokreślić negatywne skutki praktyczne stosowania takiej zasady. Otóż bowiem mimo zamieszczenia w Konwencji art. 12, zgodnie z którym

⁵² Art. 11 ust. 5: *The Committee shall define the criteria on the basis of which a property belonging to the cultural or nature heritage may be included in either of the lists mentioned above in paragraphs 2 and 4 of this article*”.

⁵³ *“The Committee considers that this criterion should preferably be used in conjunction with other criteria”*.”

⁵⁴ *“The Committee decides to “restrict the inscription of other sites of a similar nature”. Auschwitz Birkenau. German Nazi Concentration Camp (1940–1945), <http://auschwitz.org/n/museum/unesco/>*

brak wpisu na listę nie przeczy temu, że konkretny zabytek nie cechuje się wyjątkową, uniwersalną wartością, a zatem powinien być także chroniony, to jednak ochrona konwencyjna dotyczy głównie zabytków na nią wpisanych⁵⁵. Dla innych zabytków pozostaje zatem ochrona jedynie na podstawie przepisów wewnętrznych danego państwa, która wszak czasem może być w praktyce iluzoryczna, na przykład wtedy, kiedy dane miejsce pamięci nie świadczy dobrze o historii tego państwa lub jest obce jego kulturze, co mogło się zdarzyć w wyniku, na przykład, zmiany granic.

Poszukując w tej sytuacji innej podstawy prawnej ochrony miejsc pamięci trzeba zwrócić uwagę, iż mimo konstytucyjnego znaczenia dla nich elementu niematerialnego nie mogą być chronione w oparciu o Konwencję UNESCO o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁵⁶. Z definicji bowiem zamieszczonej w art. 2 ust. 1 tego aktu wynika, że są to “praktyki, wyobrażenia, wiedza i umiejętności” i powiązane z nimi “instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa”⁵⁷. O ile sama konstrukcja przedmiotu tego rodzaju dziedzictwa podobna jest *prima facie* do koncepcji miejsca pamięci, w obu przypadkach jest to bowiem kompozycja elementu niematerialnego i materialnego, o tyle komponent niematerialny wydaje się mieć w tym przypadku zupełnie inny charakter. Pokazują to podane w tym samym przepisie przykłady tak zdefiniowanego dziedzictwa, a mianowicie, “a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego; b) sztuki widowiskowe; c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne; d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody rozumianego wszechświata; e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym”⁵⁸.

Dodatkową cechą uniemożliwiającą objęcie miejsc pamięci tą definicją jest fakt, iż określone w niej dziedzictwo musi być “żywe”⁵⁹, to znaczy, “przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości (...)”⁶⁰.

Skoro nie ma możliwości ochrony szeroko pojętych miejsc pamięci tą konwencją to jakie są inne

⁵⁵ “In case of the World Heritage Convention, it is not a mystery that, even with the presence of art. 12, the Convention is concretely and efficiently implemented only with regard to the properties inscribed in the World Heritage List and/or in the List of World Heritage in Danger, and effective protection is granted almost exclusively to such properties”. F. Lenzerini, W: F. Francioni (ed): *The 1972...*, str. 217–218, także str. 407.

⁵⁶ *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris, 17 October 2003. Doc. MISC/2003/CLT/CH/14. Por., nadto, J. Blake: *Developing a New Standard-setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Heritage. Elements for Consideration*. UNESCO Paris 2001, Doc. CLT-2001/WS/8 Rev.

⁵⁷ Tłumaczenie według K. Zalaszińska (Red.): *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury*. Warszawa 2014, str. 410–411. W wersji angielskiej tekst ten brzmi: “The intangible cultural heritage means the practices, representations, expressions, knowledge, skills, as well as instruments, objects, artifacts and cultural spaces associated therewith, that communities groups and, in some cases, individuals recognize as part of their cultural heritage”.

⁵⁸ Tekst polski j.w., wersja angielska: “The intangible cultural heritage is manifested *inter alia* in the following domains: (a) oral traditions and expressions, including language; (b) performing arts; (c) social practices rituals and festive events; (d) knowledge and practices concerning nature and the universe; (e) traditional craftsmanship”, art. 2 ust. 2 konwencji.

⁵⁹ Por., na ten temat szerzej H. Schreiber w komentarzu do tej konwencji, K. Zalaszińska (Red.): *Konwencje UNESCO...*, str. 414.

⁶⁰ Tekst polski j.w., pełna wersja angielska: “This cultural heritage, transmitted from generation to generation, is constantly recreated by communities and groups in response to their environment, their interaction with nature and their history, and provides them with a sense of identity and continuity, thus promoting respect for cultural diversity and human creativity”, art. 1, ust. 1 konwencji.

ewentualnie rozwiązania? Podchodząc do tego pytania czysto teoretycznie myśleć wolno o rozważeniu kilka wchodzących tu w grę opcji. Zawsze wyobrazić sobie można podjęcie opracowania nowej konwencji, poświęconej ochronie tych miejsc *sui generis*. Wziąwszy pod uwagę dyskusje nad przyszłością programu Memory of the World⁶¹ trzeba stwierdzić, że propozycje nowych konwencji w obrębie ochrony dziedzictwa wprawdzie się pojawiają, ale pamiętając o podkreślonej już wyżej „trudnej naturze” ochrony miejsc pamięci w ramach obowiązującego stanu prawnego zadanie takie wydaje się praktycznie nierealne. Już przecież opracowanie i przyjęcie konwencji o dziedzictwie niematerialnym nie było zadaniem łatwym⁶², a temat miejsc pamięci uważany jest za kontrowersyjny i niosący potencjalne problemy polityczne. Mniej radykalną opcją byłoby w takim razie rozważenie nowelizacji samej World Heritage Convention, aby omawiana kwestia znalazła w niej pełniejszy wyraz. Postulat nowelizacji był już poddany analizie, ale nie rozważano przy tej okazji problematyki miejsc pamięci⁶³. Wydaje się jednak, iż z powodów, dla których opracowanie specjalnej konwencji uznano wyżej za mało realne również jej zmiana nie wydaje się być propozycją rokującą nadzieję szybkiego powodzenia.

Najbardziej realistyczne wydaje się w świetle powyższego doprecyzowanie formuły kryterium VI w ten sposób, aby uwzględniało ono uwagi na temat zasady „symbolicznej reprezentacji” w kontekście art. 1 Konwencji i umożliwiło wpisywanie na listę miejsc pamięci⁶⁴.

Unikając natomiast „ruszania” wymienionych dokumentów warto może wziąć pod uwagę rozwiązanie, które wynika z praktyki stosowanej przez Komitet Dziedzictwa Światowego po roku 1979, kiedy to wpisano na listę obóz koncentracyjny Auschwitz. Otóż praktyka ta dopuszcza wpisywanie nie tylko poszczególnych zabytków i zespołów zabytkowych, ale także, tak zwanych „serial nominations”, czyli „wpisów zbiorowych”, składających się z obiektów rozproszonych na dużym obszarze, ale łącznie ilustrujących, na przykład, ważne międzynarodowe szlaki handlowe itp. Wpisom tym nie stoi na przeszkodzie rozmieszczenie takich zabytków na terytorium dwóch lub więcej państw. Wręcz przeciwnie, jest to element pozytywny wniosku, pozwalający na uzyskanie dla niego większego poparcia, a nadto ułatwiający uzasadnienie propozycji wpisu jako mającego rzeczywście międzynarodowe znaczenie. Przy większej ilości elementów zabytkowych ujmowanych jako pewna całość traci czasem także znaczenie fakt braku spełnienia przez niektóre z nich wszystkich kryteriów kwalifikacyjnych, w tym, między innymi, wymogów kompletności i stanu zachowania.

Przykładami wpisów tego rodzaju mogą być rozproszone zespoły zabytków Qhapaq Nan, Andean Road System oraz Prehistoric Pile Dwellings around the Alps. Pierwszy z nich składa się z 273 zabytków położonych na obszarze ponad 6,000 km, które łącznie ilustrują „the social, political, architectural and engineering achievements of the network, along with its associated infrastructure for trade, accommodation and storage, as well as sites of religious significance”. Wspomniane obiekty położone są na terenie 6 państw, Argentyny, Boliwii, Chile, Kolumbii, Ekwadoru i Peru, zajmują łącznie

⁶¹ Por., między innymi, R. Edmondson: *The legal status of Memory of the World – time for a convention*. W: W. Fałkowski (ed.): *Culture – Memory – Identities. Memory of the World Program and diversified perception of the past*. Warsaw 2013, str. 58 et seq.

⁶² *First Preliminary Draft of an International Convention for safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Doc. CLT-2002/CONF.203/CLD.1.Por., także J. Blake: *Developing a New Standard-setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Heritage. Elements for Consideration*. UNESCO Paris 2001, Doc. CLT-2001/WS/8 Rev.

⁶³ F. Francioni, F. Lenzerini: *The future of the World Heritage Convention*, W: F. Francioni (ed): *The 1972...*, str. 403 et seq.

⁶⁴ Por., W. Kowalski: *Place of memory as a legal concept ...*, w druku.

powierzchnię 11,407 ha, ale ochrona obejmuje także 663,070 ha strefy ochronnej (buffer zone)⁶⁵. Drugi z tych wpisów zbiorowych to z kolei 111 z 937 odkrytych dotychczas osiedli prehistorycznych położonych wokół Alp, z okresu 5,000 to 500 p. Chr. Osiedla te znajdują się na terenie Austrii, Francji, Niemiec, Włoch, Słowenii oraz Szwajcarii, a rozmieszczone są na obszarze o łącznej powierzchni 274 ha otoczonym strefą ochronną o łącznej powierzchni 3,961 ha⁶⁶.

W przypadku obozów koncentracyjnych i miejsc zagłady zastosowanie wspomnianych wpisów zbiorowych pozwoliłoby objąć tylko jednym wpisem nie tylko sam obóz Auschwitz, ale także inne miejsca tego rodzaju utworzone przez ten sam aparat terroru w tym samym czasie. Upadłby tym samym argument wysuwany za przyjęciem zasady „symbolicznej reprezentacji”, który ma zatrzymać osobne zgłaszanie na listę wielu podobnych miejsc.

W ramach ogólnego podsumowania powyższych wywodów należy stwierdzić, że jedynym realnym rozwiązaniem sprawy ochrony miejsc pamięci jest konieczność „powrotu do źródeł”, to znaczy do interpretowania i stosowania konwencji zgodnie z jej literą. Nie ma bowiem wątpliwości, że art. 1 konwencji stanowi pełną i wystarczającą podstawę do wpisywania na Listę Dziedzictwa Światowego miejsc pamięci, spełniających oczywiście kryterium powszechnej uniwersalnej wartości. Może to mieć miejsce także w postaci tak zwanych wpisów zbiorowych. Podstawą ograniczania lub nie dopuszczania do wpisów takich miejsc nie może być ani argument o braku komponentu materialnego ani też wpisywanie jedynie pojedynczych reprezentantów miejsc jako ich symboli. Polityka taka nie znajduje bowiem wystarczającej podstawy w konwencji. Negatywne skutki takiej polityki wpisów są natomiast daleko idące, gdyż poza zasięgiem Konwencji pozostanie wiele miejsc pamięci, które mogą spełniać kryterium wyjątkowego powszechnego znaczenia i być nawet dla ludzkości ważniejsze niż wpisy już dokonane.

⁶⁵ UNESCO >> Culture >> World Heritage List >> The List >> Qhapaq Nan, Andean Road System

⁶⁶ UNESCO >> Culture >> World Heritage List >> The List >> Prehistoric Pile Dwellings around the Alps